

MODELAREA COGNITIV-EVALUATIVĂ A DOUĂ INTERPRETĂRI DIFERITE ALE UNUI EVENIMENT ISTORIC

Florin OLTEANU¹, Cătălin STĂNCIULESCU²

Abstract: *How can one explain the success or persistence of an interpretation of a historical event, such as a military conflict? How can it be changed or replaced? These questions, to which historians tend to answer punctually and empirically, have in Paul Thagard's theory of evaluative coherence a possible normative answer: the success of an interpretation depends on the evaluative coherence of its relevant concepts, and its replacement by another interpretation is possible when the evaluative coherence of the latter is superior to the evaluative coherence of the former. Illustrating the use of these theses by modeling two different interpretations of the attack on Pearl Harbor is the purpose of this material.*

Keywords: *cognitive-affective map, evaluative coherence, military conflict, Pearl Harbor.*

Introducere

Cum se explică succesul sau persistența unei interpretări a unui eveniment istoric, cum este un conflict militar? Cum poate fi ea schimbată sau înlocuită? Aceste întrebări, la care istoricii tind să răspundă punctual și empiric³, au în teoria coerenței a lui Paul Thagard un posibil răspuns normativ: succesul unei interpretări depinde de coerența evaluativă a conceptelor sale relevante, iar înlocuirea ei printr-o altă interpretare este posibilă atunci când coerența evaluativă a acesteia din urmă este superioară coerenței evaluative a primeia. Ilustrarea folosirii acestor teze prin modelarea interpretărilor opuse ale atacului de la Pearl Harbor, așa cum sunt expuse într-unul din capitolele volumului *Miturile celui de-al Doilea Război Mondial*⁴, este scopul acestui material. Dar ce este coerența evaluativă și cum poate fi ea folosită pentru evaluarea unei interpretări?

Structură conceptuală și coerență evaluativă

Potrivit teoriei *coerenței evaluative* a lui Paul Thagard⁵, persistența unei interpretări, adică a unui sistem de relații între reprezentări (concepte și opinii) și valori atașate

¹ University of Craiova, Romania.

² University of Craiova, Romania.

³ Întrebările sunt, spre exemplu, formulate de editorii volumului amintit mai jos, în introducere (Lopez, J., Wiewiorka, O., „Introducere”, în Lopez, J., Wiewiorka, O., (coord.), 2016, *Miturile celui de-al Doilea Război Mondial*, Ediția a II-a revăzută, traducere din limba franceză de Elena Arhire, București, Editura Rao, pp. 9-10.)

⁴ Pierre Grumberg, „Pearl Harbor, o victorie a japonezilor”, în Lopez, J. Wiewiorka, O. (coord.), *Miturile celui de-al Doilea Război Mondial*, pp. 73-82.

⁵ Paul Thagard, „Social Equality: Cognitive Modeling Based on Emotional Coherence Explains Attitude Change”, *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 2018, vol. 5(2), pp. 247-256.

acestora, se datorează coerenței dintre valorile conceptelor sale relevante, adică echilibrului care se obține între relațiile de compatibilitate între conceptele cu valori pozitive, pe de o parte, și relațiile de incompatibilitate cu conceptele cu valoare negativă, pe de alt parte, iar schimbarea sau înlocuirea ei printr-o interpretare alternativă depinde de coerența evaluativă a valorilor conceptelor relevante ale noii interpretări.

Teoria propune, de asemenea, o modalitate de reprezentare a conceptelor și valorilor lor și a relațiilor dintre ele bazată pe câteva convenții simple: conceptele cu valoare pozitivă sunt reprezentate prin cercuri sau ovale, cele cu valoare negativă, prin hexagoane, iar cele neutre, prin dreptunghiuri; relațiile dintre concepte sunt reprezentate prin linii continue, dacă relațiile sunt de susținere, și prin linii întrerupte, dacă relațiile sunt de opoziție. O astfel de reprezentare (o hartă cognitiv-evaluativă), pornind de la sursele textuale disponibile, oferă o perspectivă relațională complexă (bazată pe „un tip paralel de raționare”⁶) asupra unei interpretări și este instrumentul principal în evaluarea unei interpretări din punct de vedere al coerenței.

Din punct de vedere metodologic, construirea unei hărți cognitiv-evaluative pentru o interpretare presupune⁷: identificarea, pornind de la sursele textuale disponibile, a conceptelor principale sau relevante; identificarea valorilor care sunt atașate conceptelor; identificarea relațiilor de compatibilitate sau de susținere, respectiv, de incompatibilitate sau de opoziție, între concepte; construirea hărții conceptuale, cognitiv-evaluative, ținând seama de aceste relații; analiza unei interpretări pornind de la această hartă folosește, ca principal instrument, noțiunea de coerența evaluativă a unui concept, prin care se înțelege un fel de echilibru între relațiile de compatibilitate dintre acel concept și alte concepte cu aceeași valoare (pozitivă sau negativă), relații reprezentate prin linii continue, și relațiile de opoziție cu conceptele care au valoare opusă, reprezentate prin linii întrerupte.

Pearl Harbor: „o victorie”

Ținând seama de aceste convenții, precum și de semnificațiile larg acceptate în privința valorilor folosite în evaluarea unui conflict militar (inferioritate-superioritate, eficiență-ineficiență etc.), interpretarea potrivit căreia atacul de la Pearl Harbor a fost „o înfrângere zdrobitoare a americanilor” poate fi reprezentată, plecând de la prezentarea pe care Pierre Grumberg o atribuie în aceeași măsură istoricilor și opiniei publice, ca în figura 1. Potrivit acestei prezentări, la primul val

⁶ „Această teorie extinde ipoteza că gândirea nu este un tip de proces serial, ci mai curând un proces paralel în care se urmărește satisfacerea contrângerilor care maximizează coerența.” (Thomas Homer-Dixon et al., "The Conceptual Structure of Social Disputes: Cognitive-Affective Maps as a Tool for Conflict Analysis and Resolution", *SAGE Open*, January-March 2014, p. 2).

⁷ *Idem*, p. 3.

al atacului din 7 decembrie 1941, cuirasatele bazei americane sunt atacate de bombardierele și avioanele torpiloare ale japonezilor, bombardierele și avioanele de vânătoare ale japonezilor „spulberă pistele de aterizare” americane; și „iadul” continuă cu al doilea val: „bombardiere în picaj se avântă spre nave, ... avioane de vânătoare și bombardiere se năpustesc asupra aerodromurilor”. „Spectacolul” lăsat în urmă este „însălmântător”: un cuirasat explodat, un altul, răsturnat, alte două „cu carenele sparte, stăteau împotmolite în mâl”, un altul, „eșuat”, alte trei, „deteriorate, la fel ca alte unsprezece nave mari”; un număr mare de avioane „distrușe”, „bilanțul uman... la fel de teribil”. Prin contrast, „pierderile suferite de escadrila comandată de Nagumo Chuichi sunt neglijabile...”⁸. „Dezastru: este impresia evidentă sugerată... Numărul și calitatea navelor scoase din luptă, pierderile disproporționate, panica și umilința luării prin surprindere contrastează cu îndrăzneala japonezilor, cu hotărârea și eficiența lor... Dezastru: alegerea acestui cuvânt de către istorici pentru a descrie atacul pare întru totul justificată... Și totuși...”⁹. Expresiile folosite pentru descrierea atacului justifică atribuirea valorilor conceptelor principale și, prin aceasta, reprezentarea lor prin hexagoane, respectiv prin cercuri: „spectacolul înspăimântător” al experienței atribuite americanilor: numărul mare și calitatea navelor scoase din luptă, pierderile disproporționate, umilința și panica, care, toate, structurează imaginea efectelor atacului asupra bazei americane de la Pearl Harbor, pe de o parte; eficiența, hotărârea, îndrăzneala, pierderile neglijabile și efectul surpriză asociate japonezilor, pe de altă parte.

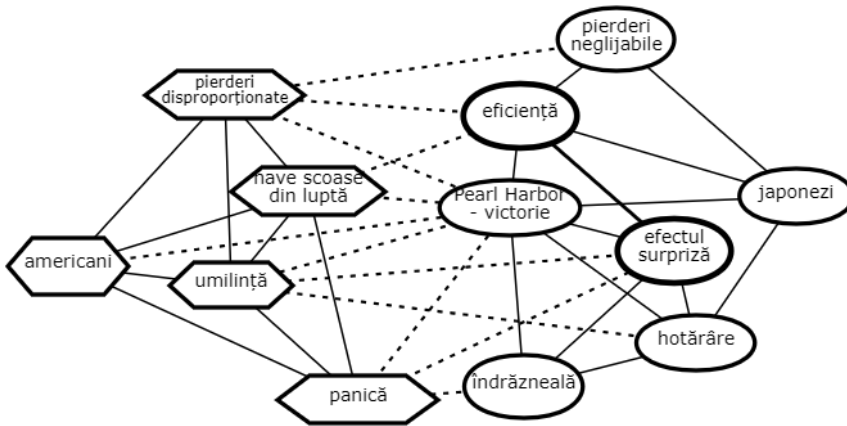

Figura 1. Harta cognitiv-evaluativă a interpretării tradiționale a atacului de Pearl Harbor

Figura 1 arată că „victoria” este un rezultat al echilibrului sau coerenței dintre valorile pozitive atașate conceptelor care sprijină „victoria” japonezilor: „eficiență”, „efectul surpriză”, „îndrăzneală”, „hotărâre” și „pierderi neglijabile”, pe de o par-

⁸ Pierre Grumberg, „Pearl Harbor, o victorie a japonezilor”, în Lopez, J. Wiewiorka, O. (coord.), *Miturile celui de-al Doilea Război Mondial*, p. 75.

⁹ *Idem*.

te, și valorile negative ale conceptelor ce descriu situația americanilor: „pierderilor disproporționate”, „navelor scoase din luptă”, „umilinței” și „panicii”, pe de altă parte. Coerența evaluativă poate fi, astfel, un mecanism de explicare al persistenței interpretării atacului ca victorie a japonezilor.

Pearl Harbor: „un succes tactic mediocru”

Continuarea capitolului dedicat atacului este o construcție istoriografică complexă, detaliată și documentată a unei versiuni alternative a atacului. Potrivit acestei versiuni, numărul și calitatea navelor scoase din luptă în urma atacului sunt, în realitate, mai mici decât se credea, iar ineficiența japonezilor, pe de o parte, anticiparea parțială a atacului de către americani și reacția lor antiaeriană consistentă, pe de altă parte, au condus la pierderi comparabile cu cele suferite de japonezi (mai curând decât disproporționate). Aceste reevaluări justifică atribuirea unor valori pozitive conceptelor folosite, reprezentate, în figura 2, prin cercuri. În ceea ce îi privește pe japonezi, versiunea lui Grumberg vorbește de „neîndeplinirea obiectivelor” propuse, în mod special, de obiectivul principal de a scoate din luptă, din motive strategice, flota americană pentru cel puțin șase luni; apoi, de „slabă organizare operațională” determinată de „haosul în planificarea atacului” și de „neînțelegerile dintre ofițeri”, de adoptarea unor „opțiuni tactice riscante”, de dezordinea în organizarea atacului-surpriză și întârzierea, prin aceasta, a efectului propriu-zis; de pierderile, inclusiv pierderile umane, care sunt considerabile mai curând decât neglijabile; de armamentul folosit, care era, în multe privințe deficient; în fine, de execuția, adesea improvizată, a operațiunilor militare. Astfel de reevaluări negative, ale acțiunilor marinei japoneze sunt reprezentate, în figura 2, prin figuri hexagonale.

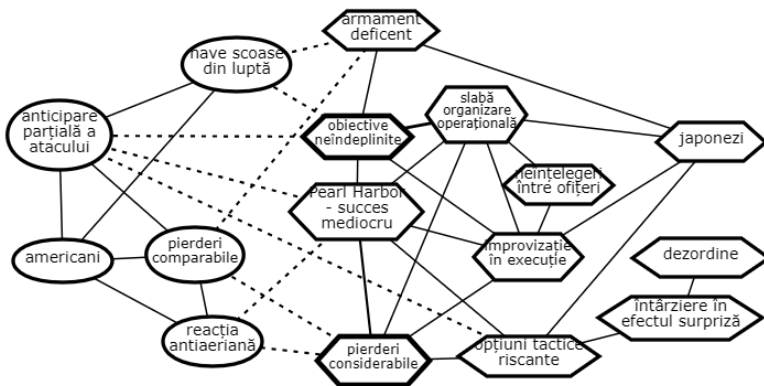

Figura 2. Harta cognitiv-evaluativă pentru interpretarea propusă: atacul de la Pearl Harbor a fost „un succes tactic mediocru”.

Figura arată că aprecierea atacului ca „succesul mediocru”, cu valoare negativă în economia conflictului, este un rezultat al relațiilor de compatibilitate cu valorile negative (atașate conceptelor „obiective neîndeplinite”, „slabă organizare operațională”, „improvizată în execuție”, „opțiuni tactice riscante”, „dezordine”, „întârziere în efectul surpriză”, „pierderi considerabile”, „armament deficient”, „neînțelegeri între ofițeri”, „slabă organizare operațională”, „haosul în planificarea atacului”, „anticipare parțială a atacului”, „reacția antiaeriană”, „pierderi comparabile”, „americani”, „nave scoase din luptă”, „umilință”, „panici”, „pierderi disproporționate”).

onală”, „improviatație în execuția” operațiilor, „operațiuni tactice riscante”, „întârziere în efectul surpriză”, „armament deficient”), ce descriu situația japonezilor, pe de o parte, și al relațiilor de incompatibilitate față de conceptele cu valori pozitive, (reprezentate de numărul și calitatea „navelor scoase din luptă”, de „pierderi comparabile”, de „anticipare parțială a atacului” și „reacție antiaeriană” eficientă), prin care este descrisă situația americanilor, pe de altă parte. Dar este interpretarea coerentă evaluativ?

Coerență evaluativă și schimbare conceptuală

Dacă noțiunea de coerență evaluativă poate sugera o explicație a persistenței interpretării inițiale a atacului, reprezentată în figura 1, ea poate, în cazul interpretării alternative propuse, să îndeplinească doar un rol orientativ, ca un fel de scop implicit (cum este acela ca noua interpretare să ajungă „să aibă mai multă coerență evaluativă decât cea veche”¹⁰), a cărei realizare depinde de „mijloacele conceptuale” folosite, care pot varia în funcție de *natura* și *eficiența* lor.

În privința naturii lor, teoria coerenței evaluative propune: „evaluările cognitive”, adică „judecățile referitoare la modul în care o situație se potrivește unui scop”¹¹, și modificări în „aspectele prin care se caracterizează un concept”¹², adică modificări în cazurile sau „exemplele standard” pe care le reprezintă, în „trăsăturile sale tipice” și în „explicațiile” pe care le face posibile. Un exemplu de *evaluare cognitivă* este folosirea conceptului de neîndeplinire a obiectivelor pentru a caracteriza atacul: „Operațiunea trebuia să scoată din joc *Pacific Fleet* pe timp de șase luni, adică atât cât îi trebuia marinei imperiale ca să își ducă la bun sfârșit ambițiosul plan strategic stabilit de Tokio... Or,... rezultatul nu este mulțumitor”¹³. O evaluare cognitivă poate fi susținută sau respinsă prin dovezi factuale¹⁴. Aici, dovezile sunt oferite în sprijinul evaluării: „cele trei portavioane de la Pearl Harbor, care sunt obiectivele prioritare ale lui Genda Minoru, creatorul planului, nu erau acolo pe 7 decembrie... două plecaseră să livreze avioane bazelor avansate pe care Washingtonul... Al treilea se afla în revizie... Escorta..., formată din șase crucișătoare grele și paisprezece distrugătoare, rămâne, de asemenea, nevătămată...”¹⁵. O ilustrare a schimbării conceptuale prin considerarea unui *exemplu standard* pentru folosirea unui concept poate fi considerat paragraful: „[Yamamoto și Genda] își dau seama chiar înaintea raidului că unul dintre portavioane nu avea autonomia necesară pentru misiune: după ce s-au gândit să îl abandoneze pe mare, decid să înghesuie

¹⁰ Paul Thagard, lucr. cit., p. 253.

¹¹ *Idem.*

¹² Thagard, lucr. cit., p. 248.

¹³ Grumberg, lucr. cit., p. 77.

¹⁴ Thagard, lucr. cit., p. 253.

¹⁵ *Idem.*

înăuntrul lui bidoane suplimentare...”¹⁶. Exemplul este, în interpretarea lui Grumberg, un exemplu standard pentru conceptul de improvizație în execuție, concept folosit pentru a descrie acțiunile japonezilor. Iar în următorul paragraf este introdus un exemplu pentru „neînțelegerile dintre ofițeri”: „Yamamoto și Genda se contrazic în privința priorității țintelor. Cel dintâi pune pe primul loc cuirasatele, simbol al puterii statului, în vreme ce al doilea, mai tranșant, a înțeles importanța capitală a portavioanelor.”¹⁷ Contradicțiile dintre cei doi ofițeri în privința țintelor sunt considerate tipice pentru „neînțelegerile dintre ofițeri”, oferind, în același timp, printr-o *trăsătură caracteristică tipică* pentru „neînțelegeri”, adică discuția contradictorie în privința țintelor, o *explicație* pentru „slaba organizare operațională”.

Eficiența mijloacelor conceptuale depinde de folosirea fiecărui tip de mijloc. Pentru o evaluare cognitivă ea depinde de modul în care este descrisă potrivirea (sau, negativ, nepotrivirea) dintre scop și situația care ar trebui să reflecte realizarea (sau nerealizarea) lui, pe de o parte, și de dovezile factuale care o susțin, pe de altă parte. În exemplul anterior, evaluarea cognitivă este cu atât mai eficientă cu cât ea este mai relevantă pentru relația dintre „neîndeplinirea obiectivelor” și redefinirea atacului ca „succes mediocru”, și de relevanța dovezilor pentru justificarea neîndeplinirii obiectivelor. Pentru schimbarea conceptuală prin exemple standard și trăsături caracteristice tipice, eficiența depinde de reprezentativitatea acestora pentru conceptul introdus (în paragraful anterior, de reprezentativitatea exemplului oferit pentru ilustrarea neînțelegerilor dintre ofițeri și de reprezentativitatea contradicțiilor în privința țintelor ca trăsătură tipică pentru neînțelegerile dintre ei), iar pentru schimbarea prin explicația pe care conceptul o face posibilă, eficiența depinde valoarea explicației (în acest caz, de valoarea neînțelegerilor dintre ofițeri ca explicație pentru slaba organizare operațională).

Concluzii

Materialul de față a încercat să justifice, ilustrativ, relevanța modelării cognitiv-evaluative pentru analiza unor interpretări opuse privind un eveniment istoric, cum este atacul de la Pearl Harbor. Alte aspecte ale relevanței sunt încă deschise. Care sunt valorile asupra cărora istoricii sunt de acord în evaluarea unui conflict militar? Ce mijloace sau „intervenții conceptuale”¹⁸ sunt considerate relevante într-o evaluare a unui conflict militar? Care este influența lor asupra unei evaluări globale a unui conflict militar? Ce contribuie la menținerea unor interpretări concurente asupra unui conflict militar? Folosind sugestiile oferite de teoria coerenței evaluative a lui Paul Thagard, materialul a încercat să ofere o modalitate prin care

¹⁶ Grumberg, *lucr. cit.*, p. 77.

¹⁷ *Idem.*

¹⁸ Thomas Homer-Dixon et al., "The Conceptual Structure of Social Disputes: Cognitive-Affective Maps as a Tool for Conflict Analysis and Resolution", *SAGE Open* (January-March 2014), p. 6.

ideea, adesea implicită, că interpretările diferite asupra unui conflict militar sunt atât o problemă de fapte cât și de valori, să fie tratată explicit.

BIBLIOGRAFIE

- LOPEZ, J., WIEVIORKA, O. (coord.), 2016, *Miturile celui de-al Doilea Război Mondial*, Ediția a II-a revăzută, traducere din limba franceză de Elena Arhire, București, Editura Rao.
- GRUMBERG, P., 2016, „Pearl Harbor, o victorie a japonezilor”, în Lopez, J. WIEVIORKA, O. (coord.), *Miturile celui de-al Doilea Război Mondial*, pp. 73-82.
- THAGARD, P., 2018, „Social Equality: Cognitive Modeling Based on Emotional Coherence Explains Attitude Change”, *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, vol. 5(2), pp. 247-256.
- THAGARD, P., 2012, "Mapping minds across cultures", în R. Sun (ed.), *Grounding social sciences in cognitive sciences*, Cambridge, MA: MIT Press. pp. 35-62.
- HOMER-DIXON, T., MILKOREIT, M., MOCK, S., SCHRÖDER, T., THAGARD, P., „The Conceptual Structure of Social Disputes: Cognitive-Affective Maps as a Tool for Conflict Analysis and Resolution”, *SAGE Open* (January-March 2014), pp. 1-20.
- <https://homerdixon.com/wp-content/uploads/2014/03/Conceptual-Structure-of-Social-Disputes-Homer-Dixon-et-al-2014.pdf>